

II

Не знати, чи панотця зіправди боліла нога з натягання, чи він удавав біль, щоб переконати жінку про своє терпіння, чи, може, внаслідок одного й другого, досить того, що стогнання його тривало допізна вночі. А це далось взнаки найдужче Славкові. Одначе зовсім не з тої причини, що не міг заснути, але для того, що не міг читати. Боявся, що через його кімнатку переходитиме їмость до кухні та й при тій нагоді зловить його на читанні церковного права. Славко спав у малій кімнатці, зараз біля кухні, а родичі ще по старім звичаю спали в сусіднім покої на двох великих ліжках. Коли б їмость потребувала принести що з кухні, то мусила б переходити через Славкову кімнатку. Цього ж він дуже боявся.

Бо одну таємницю треба вже тепер відкрити. Славко не здав ані одного іспиту. Не пробував навіть здавати. Дурич лиш родичів, що має всі іспити, а свідоцтва підробив сам. Правда, їздив три рази до Львова буцім здавати. Та за кожний раз посидів по два тижні ві Львові, забавився з товаришами та й вертав домів.

Що його до цього спонукало, він би й сам не знав тепер гаразд розповісти. Може бути, що страх перед батьківською сваркою, може, привичка ще з гімназії обдурювати в справах науки кожного професора та й родичів, а може, попросту зробив те все з дитинячості. Склалося воно так звичайно, що Славкові й на думку не прийшло, які воно може спричинити наслідки.

Рік по матурі Славко спочивав і вчився курити, бо в гімназії не вмів добре цеї штуки. На другий рік вистарав книжки до першого іспиту та пробував їх читати. Які ж ті речі видались йому дивні і непотрібні! Книг і записок ціла купа. Невже ж це все треба вивчити? Не може бути! Адже цього добра стільки, що на одноразове прочитання замало кілька місяців. Це, певне, лиш якісь такі просторі та дурні пояснення, що, читаючи їх, зараз на сон ломить. Радився батька. Бідолашний панотець був тої самої гадки. Адже він також кінчив університет — теологічний факультет. Найкращі спомини молодості в'яжуться з тими студіями. Ой! Яка ж то широка забава була тоді! Усі гри в карти вивчив на тім факультеті. А кілька збитків настроїлося своїм настоятелям і молодшим товаришам! Ще й тепер можна за боки братися зо сміху. Але наука там легша, як у гімназії. Щось зналося, а щось ні, щось вишахрувалось, а щось випросилось та й якось пішло. Буде так і з Славком. Нехай він тепер читає, кілька може, а потім на два тижні перед іспитом поїде до Львова, випитається в товаришів, що доконче треба знати, а що можна собі “шкартнути”, прислухається, що питають інших, та й справа готова. Адже Славко недурна голова, він у гімназії добре йшов.

Це все було для Славка таке ясне, таке зрозуміле, так доладно підходило до перебутого в гімназії, що не знати, чи й найшовся би хто на світі, котрий би не повірив у слова панотця. Тож Славко в такий, власне, спосіб забрався до своєї науки. Не читав, але нюхав ті книжки й ті записки, позіхав над ними, томився й мучився. Зачинав одну читати, потім її кидав, брався за іншу, та з досади жалувався перед матір'ю, яке те все дуже-дуже скучне. Мати жалувала його щиро, бо любила його понад усі діти. Не раз вечором плакала потайки, глядячи на його муку над тими книгами. Бо вона була трохи потайна вже зроду в багатьох справах, що каменем гнітили її серце, не приповідалася перед ніким. Уважала Славка за дитину, обходилася з ним, як із дитиною, та й він сам мав себе за дитину. Так проминув другий рік, та й Славко вивчився добре курити.

На два тижні передом поїхав до Львова, до першого іспиту. Яким же він дивом здивувався, коли його товариші аж умлівали зо сміху над його відомостями правничими! Зразу думав, що з нього жартують. Але потім переконався, що його погляд на науку справді дуже смішний. Допевнив про це тоді, коли зайшов прислухатись, як питають. Де-де! Та то таки на правду питають. Сидить чотири професори, буцім поважні люди, та й доконче хотять вивідатись у

кандидата про всі ті дурниці, що над ними Славко так гірко позіхав. Він навіть не міг вирозуміти всіх питань і всіх відповідей на них. Дивувався, що вони десь познаходили такі речі. Чи, може, ті речі стоять у тих проклятих книгах і записках, що лежать у нього на столі?!

По таких звідинах соромився Славко за те, що признався перед товаришами до свого наміру здавати тепер іспит. Він буцім такого наміру зовсім не мав. Приїхав до Львова лиш на те, щоби звідатися, як і що треба вчити. Товариші радили йому, щоби лишався у Львові та й ходив на виклади. Тут легше дістати підручники та й може з другими вчитись. Але він про це й слухати не хотів. Правда, батько би йому дав на удержання та й мати потай батька не поскупилася б якимось крейцаром, але він на життя ві Львові не згодився б ніяким світом! Адже на те записався на правничий факультет, аби міг дома сидіти. Мав уже того Львова досить у гімназії. Виріс уже з того віку, аби лиш бідувати й мучитися. Де ж би він проміняв життя дома на Львів! Подумати лиш, яка вигода дома. Та й він любить село, а ненавидить міського гамору. А про іспит байдуже. Не здавав тепер, то здасть на другий рік. Хіба ж мало таких, що тратять курси й літа? Го, го! Є їх досить!

Тільки непокоїла його та думка, як він покажеться дома родичам на очі? Що він їм скаже? Такого сорому годі йому пережити! Не мав відваги сказати родичам правду. Ні за що в світі! Надумався сказати їм, що здав іспит. Аж при третім іспиті та буцім спізниться з ним і в той спосіб здогонить тепер страчений рік.

Із жартів виставили йому товариші свідоцтво, а йому це піддало думку, що можна би ним успокоїти родичів. Тільки би вистаратися про підроблення трохи більше схоже на оригінал. Про друк байдуже, його легко дістати, а підписи можна старанно наслідувати. Та й це йому вдалося, як не можна ліпше.

Які радощі були дома зо Славкового іспиту, про це нічого й розказувати. Мати плакала з радості, але своїм звичаєм у кутику, потайки, щоб ніхто не бачив і не знав про її втіху. А батько тільки й розмови мав, що за те, які широкі золоті ковніри ждуть його сина. Коли не мав уже кому розказувати, то йшов до малого пастуха Василька та й його лякав золотими ковнірами, що, бач, як його син буде суддею в золотім ковнірі, то не раз засадить до криміналу Василька за злодійство. Бідний хлопець боявся, бо вже й тепер мав не один гріх на душі.

Та проминув ще один рік, а Славко не міг узятися до науки. Тож нічого іншого йому не лишалося, як поздавати другий і третій іспит у той самий спосіб, як перший. Потім казав, що мусить відпочити по праці. Особливо мати на це згодилася, бо вона все мала його за дитину. Але з Славком зробилася тепер велика переміна. Він журився. Гризся й журився тяжко днями й ночами. Що з ним станеться, який кінець буде з того всього? Оці питання блимали завсіди в його голові, а він не находив на них відповіді.

А попри те все ніколи не мав часу та й не міг ні до чого взятися. Дивувався, відки другі можуть найти час на науку? Бо й він, і його батько так ніби нічого не роблять, отже все не мають часу. Рано, десь коло восьмої години, будила його мати до кави. Потім він уставав, умивався, одягався та й ішов до саду, бо в хаті прятали. Там сідав на ослоні, порпав ямку й ледве ту працю доконав, мусив уже їсти другий сніданок. Так об'їдався, що якби не вийшов на прохід трохи живота пром'яти, то не міг би з'їсти обіду. Як виходив, то мати наказувала, аби не барився, бо обід застигне. Ішов недалечке до лісу; заки вернув, було вже полудне та й обід готовий. Обідом так наїдався, що аж робилося йому гидко, не міг на страву подивитись. Жалував дуже тих людей, що доля змусила їх займатися кухарством. Де ж таки? Раз у раз мати діло з такими гидкими стравами. Вже при обіді знесилювала його сплячка; ледве додержував до кінця. По обіді ж лягав зразу у своїй кімнатці біля кухні, повний, тяжкий та знесилений. Засипляв сном неспокойним, хоробливим. Спав, немов запаморочений доти, доки їмость не збудила його до підвечірку. Будився поволі, розплющував очі з трудом, бо повіки наче стали оливом, наче позлипалися. У роті було

йому квасно, а в голові шуміло. Довго ще лежав майже безтямки, з тяжкою головою, що не міг її ніяк догори звести. Ціле тіло проймало якоюсь дивною студінню, немовби обкладав його хтось якоюсь мокрою, заболоченою шматою. Дрож обхоплював його цілого і доводив його до крайнього зденервування, до якоїсь скаженої лютості. Піднімався врешті з великим трудом на ноги й найрадше був би назад падав на постіль, щоб заснути по-мертвецьки. Отже перемагався, бо соромно йому було перед матір'ю.

Адже вона зовсім не спала по обіді, лагодила для нього підвечірок, а він же би не міг навіть дійти до того підвечірку? Тож ішов спотикаючись. Уся обстановка в хаті кружляла довкола нього, бо діставав заворот голови. Серце в грудях товклося до знаку, якби чогось перелякався. Сідав до стола й затулював рота долонею. Бо одно, що заєдно збиралось йому на позіхання, а друге, хотів відвернути від родичів свій віддих, гарячий та йому самому противний. Голову схиляв удолину, щоби родичі не завважали його, якоїсь мари, сердитого обличчя. Кожде питання його денервувало. Відповідав віднехотя, коротко, захриплим голосом. А найдужче злостили його розмови батька про золоті ковніри. Не міг здержатись, хоч намагався, від крику на батька, аби дав йому вже раз із тим спокій. Батько стидався й умовкав. Мати ж — вона зітхала й журилася, та нікому не виявляла своєї гризоти.

По підвечірку була би пора на науку. Коли ж бо Славко не міг прочунятись. Він буцім ходив, буцім говорив, а заєдно спав. Брався читати газету, отже й це йому не йшло! Бо одно, що майже дрімав над нею, а друге, не находив там для себе нічого цікавого. Де ж тут говорити в такому стані про науку! Не раз по підвечірку натирав собі Славко чоло долонями, вимахував руками, ногами, щоб лиш відігнати від себе ті сплячки. І це нічого не помагало! Навіть вода його не відсвіжувала. Коли запхав голову в мийницю з студеною водою, то здавалось йому, що потримай він у воді голову через кілька хвиль, то й там засне. В такій страшній боротьбі з самим собою мучився аж до вечері. І на диво тепер приходив до себе. Продрюхувався й веселішав. Але сита вечерея робила своє. Як тільки її доконав, у той же раз збиралось йому на спання.

“Мабуть, я від того такий сплячий, що так багато їм, — розважав собі не раз Славко. — Але чи можна інакше? Мати просить, на полумиску стоїть, то чом же не їсти? Адже чоловік не скотина, аби мав досить!”

Що по вечері нападала його дрімота, то це для Славка ще й поготів, бо й так усі незабаром лягали. На селі йдуть хутко спати. А він любить село і його звичаї. Звечора засипляв Славко борзо. Однак це спання переривалось йому зараз по півночі. Тоді будився, й тепер зачиналися для нього справдішні тортури. Бо не був сплячий ані на волос, і коли би тепер не була ніч, але днина, то Славко міг братися до всякої роботи. Та це, очевидно, не було би розумне. Де ж товктися по ночах і не давати іншим спати? Та, зрештою, відпадала йому зараз охота до всякої роботи, як тільки зачав роздумувати. Розуміється, думав передовсім про себе. Журився такою журбою, що трохи не сходив із розуму. Не знав ніяк, що з цього вийде. Найдужче лякався того, що йому скажуть родичі, коли довідаються про все.

Зачинав вірити в чуда. Може, він де на якій лотереї виграє, але багато грошей, так із кільканадцять сот тисяч. Тоді все поладив би щасливо. І цю тему оброблював, передумував на всі боки. Це був його рятунок. Таких рятунків придумував більше, бо до ранку далеко. Засипляв над ранком знов і так смачно спав, немов лиш недавно ліг спати. Ціле спання до півночі десь зовсім загірювалось, і Славко мусив спати наново. Через те їмость щодня будила його рано до сніданку. І тепер зачиналася знов та сама історія, що й попереднього дня. Тому дивувався Славко, де інші находять час до якоїсь науки? Хіба ті люди ніколи не їдять, не сплять і не спочивають?

“Ні! Тут щось інше мусить бути, — роздумував собі Славко. — Певно, інші розумніші від мене. Їм вистачить раз прочитати та й уміють. А я йолоп і туман. Де мені братися до науки?!”

Від таких думок мав себе за посліднього дурня. Уважав себе за гіршого від усякого іншого

товариша. Тратив відвагу й охоту до життя.

Вчора одна пригода застала його читати церковне право. А власне, не так пригода, як пес Лорд. Цей непосидючий пес, що всюди вродиться, де його не посяти, прибіг смерком до Славкової кімнати, вискочив на стіл і трутив на долівку якісь записки церковного права. Падаючи, вони відчинилися, і Славко проти своєї волі прочитав там уступ про перешкоду подружжя з причини убиття подруга. Прочитав і очам своїм не повірив. Там виразно стояла порада, в який спосіб доконати вбиття подруга, щоб з того зовсім напевне зродилася перешкода до заключення нового подружжя. Прочитав Славко ще раз дотичний уступ. Так-бо й е! Автор радить, хто має вбити, як має вбити, а навіть який намір повинен мати при вчинку. Це Славка дуже зацікавило. Постановив собі: в ліжку по вечері прочитати тих записок більше. Та боявся, що котресь із родичів може його зловити при читанню. Зачнуть допитуватися, що читаєш, нащо читаєш, та й дуже легко може вийти з цього біда. Можуть родичі довідатися, що він не поробив іспитів. Бо коли б їх поздавав, то нащо сліпає над якимись правничими шпаргалами. Звісна річ, що всяка наука — це лишень киї, що за них потім для зменшення болів надають диплом. Тож Славко порадив собі так, що взяв до ліжка, oprіч тих записок, також газету й держав її разом із записками в руках. Якби хто надійшов, то він би вдавав, що читає газету. Запевнившись так перед ненадійним нападом, узявся до читання. Читав тепер поради, в який спосіб виконати перелюб із чужою жінкою, щоби з того милого вчинку напевне виникла перешкода до подружжя з тою жінкою, розуміється, по смерті мужа. Найбільше його дивувало те, що майже при всіх тих перешкодах інакше радило церковне право, а інакше австрійське. Не знати, чиєї ради має послухати інтересований.

Як же Славко жалував, що перед першим іспитом не зазірав до цих записок! Він переглядав тільки друковану книжку, а там зовсім інакше стояло. Хто знає, чи ті записки не були би його спонукали до науки. Та тепер уже пропало.

Через те що не було примусу читати ті записки, то його якраз тягнуло до того читання. Для того й нині ліг до ліжка з книжкою й газетою. Зачав навіть читати. Але стогнання батькове перебивало йому. Бо кілька раз в сусіднім покою що-небудь зашелестіло, то Славко лякався й ховав книжку під ковдру, а натомість брався читати газету. Таке безнастанне наслукування так розривало його увагу, що не міг нічого з прочитаного розуміти. Тож кинув книжку, загасив лампу й старався заснути. Однак батькове стогнання навіяло йому до голови дивні думки.

Досі не раз бажав він собі смерті. Нехай би вона прийшла коли вночі, як він спить, і забрала його з цього світу. Він же тут не має вже що робити. Тепер же, коли почув, як батько стогне, шибнула йому в голові думка, що далеко би ліпше було вмерти його родичам. Обом. Адже родичі завсіди відумирають своїх дітей. Коли б їх уже не було на світі, то йому би полегшало. Або би вчився до іспитів, або пішов би хоч каміння товкти. То йому все одно. Нехай би з голоду здихав, лиш коби йому збутися тої страшної думки: “Що йому скажуть родичі, коли про все довідаються?!”

Таке йому верзлося спросонку, як засипляв. Нараз прокинувся й налякався: “Яке ж у мені звірське самолюбство! Мабуть, я вже дурію!” — подумав Славко і трохи з жалю не заплакав. Бо як він міг бажати, щоби його мати вмерла?! Адже вона його так любить!

Сон опустив його зовсім. Обертаяся з одного боку на другий. Хоч нудьга його мучила, то, однако, не світив; за такий довгий час устиг уже до неї звикнути. Всякі думки шибали йому по голові. Думки без зв'язі, майже гарячкові. Нараз серед тої сутолоки гадок змалювала його уява перед його очима кухарку Пазю. Віддавна вже поглядав на неї ласим оком. Отже не міг зважитися навіть на ніякий натяк. У жінці нічого не бачив більше, oprіч самиці. А знав ближче жінок лишень із розпусного дому. Тож міряв їх тим самим мірилом, що й проститутток. Видів лиш таку різницю, що коли проститутки вимагають від мужчини грошей, то всі інші жінки вимагають чогось йому не знаного. Але він би те не міг дати, бо не має. І тут чув себе гіршим над усіх своїх товаришів. Це

його робило супроти жінок несміливим.

Навіть пані жонцова Краньцовська не могла додати йому сміливості. Славко бачив, що вона намагається його зосміливити. Отже приймав її ласкаву мову з якимсь переляком. Йому заєдно здавалося, що Краньцовська лишень через помилку говорить йому ласкаві слова. Через те, що не знає його добре. Бо якби пізнала, то не то що не мала би для нього доброго слова, але прогнала б його навіть з-перед своїх очей. Дужче зчаста думав про неї, вважав її за найкращу жінку. Болюча заздрість обгортала його душу на саму думку, що її чоловік та вільно цілувати ті малечки її губки. Про себе ж думав, що він не достоїн такої жінки, як Краньцовська, бо він гірший від усякого іншого чоловіка.

Щодо Пазі, то він наче догадувався, що вона недалеко втекла від звичайної повії, до якої мав сміливість. Однак не був цього певний. Бо через приставання з проститутками виробив собі переконання, що всякий почин, і душевний, і фізичний, походить від жінки. А такого почину від Пазі не міг добачитися. Та все-таки молода кров і потайне бажання, — ці дві речі перли Славка непереможною силою до того, щоби приблизитися до Пазі. Ось нині пробував ущипнути її в руку або в шию. Але щось його здержувало, не міг зосміливитись. Тепер роздумував над тим, яким би світом це таки доконати.

Славко був забобонний. Гімназійна наука не дала йому ніякого світогляду на життя. Та й він його тоді не потребував. Тепер же, коли задумував жити сяк-так незалежним життям, вироблював собі той світогляд. Але яке життя — такий світогляд. Дотеперішнє життя не дало Славкові розумного досвіду. А якісь неясні відблиски перебутої шкільної науки творили в його голові якесь замішання, якийсь дивогляд. Між іншим, вивчив Славка життєвий досвід, що коли чого дуже тішитися, то потім стріне його допевне якась немила пригода. Коли надіється, що щось допевне сповниться, то воно якраз станеться насупір. Коли ж натомість має певність, що щось йому не вдасться, то воно якраз обернеться на добре. Мабуть, дотеперішні його невдачі та й те, що ні до чого не прикладався, а проте таки часом удалося, виробили в нім таке переконання. А може, що інше. Досить того, що став забобонний. Тож і тепер намагався Славко стратити надію на всяку змогу зблизитися до Пазі. Був переконаний, що як не матиме ніякої надії, то якраз сповниться його бажання. Але надія його не оставляла, а він журився тим. Серед такої душевної гімнастики заснув над ранком. І знов мати будила його до кави.

На другий сніданок спізнився. Мав подвійну роботу: перше загорнути стару ямку, а потім видовбати й загорнути нову. Старої не викінчував, бо лишилося б забагато часу. А вільні хвили його лякали. Бо перед другим сніданком, на його думку, неможлива річ братися до якоїсь роботи, зрештою, тепер навіть не має до чого, а довбання ямки відгонило від нього всі думки. Думки ж ті в останній часі були для нього дуже страшні. Це добігав, власне, другий рік до кінця, кінець його спочинку. Тепер мав поступити до якогось уряду. Родичі на це ждали. Що ж йому робити? Такі думки його замучували. Одинока втеча від них — порпання ямки. Навіть те тяжке, прикре спання по обіді вважав тепер за рятунок від душевної муки.

По другім сніданку пішов Славко, як звичайно, на прохід. Дорога вела круто поміж поля. На цих пісках не могла бути дорога добра. Колеса врізувались у пісок глибоко, дощові води змивали його місцями й лишали по собі або глибокі вибої, або цілі рівчаки. Попри дорогу простягалася глибока, стрімка вниз дебра, заросла густою травою. Дебра їжилася місцями колючим ялівцем, а місцями показувала стрепіхаті криві сосни. Вона бігла просто, потім наворачала вбік, уступаючи перед горбами й пригорбками, оббігала їх довкола та й знов приставала до дороги, що, видряпавшись на гору, злітала відти стрімко, неначе зо стіни.

В однім місці зійшов Славко з дороги вбік на стежку. Зайшов нею аж над дебру й спустився вниз. На дні дебри росла трава, буйна, висока, бо сюди сплизала дощова вода та й справляла землю. Ще й тепер серединою дебри полишалися тут і там маленькі ямки, вистелені камінчиками,

як останки русла. Славко видряпався на протилежну стіну, вийшов на сам берег дебри й сів під лубин, що ріс на суміжній ниві. Виймив тютюн, крутив папіроси й курих одну за одною. Так багато курих, що вже стидався говорити матері, аби йому купувала тютюн, але викрадав гроші від батька й сам купував ті пачки, що виходили йому на звиш купованих матір'ю. Думах уже навіть узятися до люльки так, як його батько, бо тютюн до люльки був дешевший. Пробував навіть курити з батькової люльки. Отже не міг до неї звикнути. У язык пекло, а надто зотягався мачкою і діставах від того таку гикавку, що тельбухи в животі переверталися.

Десь узався гончий пес Лорд. Прибіг до Славка задиханий, з виставленим язиком, і ліг біля нього. Це був кудлатий пес, сетер, брудно-червоної краски. Його дістав Славко перед роком у дарунку від пані жонцової Краньцовської... До Краньцовських ходив Славко взимі майже щоднини грати в карти преферанса. Вони ж його цієї гри навчили, бо він досі не вмів ніякої гри в карти.

Краньцовський був завідателем дібр Вороних. Про нього ходила чутка, — яку інтелігенція приймала з насміхом і завистю, а мужики з почетом, — що він нешлюбний син властительки, баронової. Вона мешкала в добрах свого чоловіка десь на Поділлі, а до Вороних не показувалася ніколи. Щось мусило лучити Краньцовського з бароновою, бо якби ні, то вона б його допевне в обов'язку завідателя не держала ані одного дня. Він був податковий п'яниця, але не з тих буденних п'яниць. Були часи, коли він зовсім не пив, як же вхопився вже до п'яництва, то пропадав з дому на два-три тижні. Його звали всі “пан жонца”, а її “пані жонцова”, навіть позаочі. Вони були ще люди в силі віку, навіть однолітки. Мали двоє дітей: двох хлопчиків. Одного шестилітнього, а другого дволітнього.

Краньцовські приходили радо до Матчуків через те, що ніде більше не бували, бо жонцова, одно, що соромилася за наліг свого мужа, а друге, її муж мав таку вдачу, що як випив чарку горілки, то зараз його збирало “на вандер”. Годі ж їй було в чужім домі наказувати господарям, щоб не показували її чоловікові горілки. А в Матчуків то все було можна, бо вони, як близькі сусіди, знали про все. Літом вони мало здибалися, бо не мали часу з-за господарських робіт, зате взимі дуже часто. Особливо Славко був частим гостем у Краньцовських. Як коли не прийшов, то Краньцовський прибігав і зотягав його силоміць. Узимі бувах там Славко майже щодень, а вліті лиш у неділю. Жонцова була дуже прихильна до Славка, і коли він торік сказав раз, що вподобав собі маленького Лорда, то вона, не надумуючись ані хвилики, подарувала йому пса.

Та хоч цей пес був спроваджений відкілясь та мав навіть коштувати досить дорого, то, однако, в Славка зовсім попусувався. Ходив самопас, мало держався хати, а коло дому лиш тільки було з нього признаки, що через нього не міг удержатись ані один кіт, бо був їх великим ворогом. Зараз роздирав. Це лютило їмость страшенно, але вона перед Славком не зрадилася про те ані словом. Та при тім мав Лорд те до себе, що з'являвся біля Славка несподівано, наче з-під землі виринав. Отак же й тепер з'явився.

Отже Славко на нього не зважав. Сидів, крутив папіроси й курих раз коло разу, при тім, як звичайно, журихся. На другім березі дебри цвіла на ниві гречка. Бджоли обліплювали роями її цвіти, а запах меду розстелювався навкруги. Біля Славка з цвіту лубину йшов запах, схожий на запах фіялок. А Славко не чув ні запаху меду, ні запаху фіялок, бо курих і курих безперестанку.

Біля нього простирався жовтий і синій лубин, неначе синя скатерть, золотом проткана, горою рівний, мов пристрижений, а боками буйний та густий, що й перепелиці нікуди пропхатися. Горою цвіт синій і жовтий укривав кожду гіллячку дрібними човенцями в повздовжні рядочки. Понижче вузькі листочки збігалися в темно-зелені зорі. А сподом звисали ширші листки купками, хапали своїми волосинками білий сонячний світ, збирали його в цяточки й побілювали ними свою зелень.

Писала ця ростина для всякого по синій скатерті золотими буквами, що цими краями гостював давно великий неврожай, що білий пісок не здужав хліба родити. Але попередник

Краньцовського, якийсь німець, що орендував Вороничі від баронової, заманив цю рослину, кажуть мужики, десь аж з-за моря, обсадив нею легенькі піски й перемінював їх у родючу землю. Від нього навчилися і мужики цієї штуки.

А Славко сидів біля того письма та й не вмів його прочитати. Сидів безпомічний та трохи не сходив з ума, що загірив дипломи на золотий ковчир.

Коли вернувся Славко на обід, застав уже панотця здорового як дзвін. Він устав сьогодні раніше, чим звичайно, та побіг хутенько до стайні, щоби застати ще Йвана дома. Боявся, щоби не вдалось Іванові втекти в поле без ганьби. Держав панотець свою постанову твердо, щоби якнайдовше користуватися пригодою в лісі. Іван терпить мовчки панотцеву сварку, бо був переконаний, що скоїться незабаром щось таке, що сварка перерветься.

Це й сталося незабаром. Склалася подія, що відібрала панотцеві зброю проти Йвана. Зараз на другий тиждень у п'ятницю, перед полуднем, дибав панотець по подвір'ю, нишпорив по кутках і здавалось йому, буцім діло робить. Звичайно, вишукав якусь дрібницю й потім чіплявся до всіх. Тепер побачив, що одна шибка в стайні збита. Прийшов до кухні й переводив ціле слідство, хто збив шибку. Кухарка не знала, бо як тут стала на службу, то вже була шибка збита. Панотець сердився, що ніхто нічого не знає, він за все сам мусить дбати. Врешті їмость не втерпіла. Всупереч своєму звичаєві обізвалася до панотця гострим словом:

— Прошу тебе, вийди трохи надвір воювати. Як сам нічого не робиш, то хоч другому не заважай!

Засоромлений панотець уступився з кухні, вийшов надвір, але збита шибка стриміла йому цвяшком у мозку. Хто її збив? Пастух мусить знати. Пустився йти до пастуха. Він пас худобу зараз за оборою на перелозі. На плечах мішок, прив'язаний до шиї мотузком. Так одягався завсіди пастух Василько, чи сльота, чи погода. Йому минуло цієї весни дванадцять літ.

Панотець побачив його вже здалека. Василько підігнув праву ногу догори, голову перекрив на лівий бік і скакав на лівій нозі, все кругом та кругом. При тім бив батоном по землі, а за кожним скоком викрикував: "Гоп! Гоп! Гоп!"

Заки панотець зайшов до Василька, надибав по дорозі красу корову. Паслася на пастівнику одинцем на яких п'ятдесят кроків від решти худоби, зараз біля конюшини. Могла кожної хвили забігти в конюшину й наробити шкоди. Панотець забув про шибку. "Що це за корова? Що вона тут робить?" Зачав розмову з Васильком. Але мусили обидва кричати, аби себе могли порозуміти, бо говорили на віддаль:

— Чому корову не наженеш?

Василько застановив свої підскоки й налагодився тікати. Привик, що як хто з домашніх що від нього хоче, то небезпечно буде битий.

— Ти оглух? Чому корову, кажу, не наженеш?

— Котру?

— А оцю красу!

Намість відповіді, зачав Василько плакати. Віщував, що бійка неминуча. Ще не знав своєї провини, але міркував, що вже якась та найдеться. Може, за те, що землю б'є батоном, бо то гріх!

— Та чого ревеш? Нажени корову!

— Я не годен її нагнати! — кричав Василько плачучи. — Бо вона дуже бігає та й б'є мене. Вона щоднини так: рано й зполудня.

"От як, — подумав панотець. — А Йван нічого не видить. Я сам мушу всього дозріти, всього допильнувати".

Розмова з Васильком ішла далі:

— Та якої стилої матері ревеш?

— Бо я не годен собі з нею ради дати.

— Заткайся вже раз; я її сам нажену.

Так говорив панотець, але надумався інакше. Постановив займити ту корову. Загнати її до своєї стайні, нехай той, чия вона, заплатить кару.

Але корова не Василько: вона не боялася панотця. Правда, вступилася перед ним, та не до стайні, лиш просто в конюшину. Панотець за нею, вона далі. Пасеться, толочить, робить шкоду.

Саме вертав Славко з проходу. Узялись оба гнати. Та-бо біда, що корова має роги та й хвіст. Рогом може пробити, а хвостом якби лягнула по очах, то світу божого не вздриш, а сліз не вгамуєш. Забігали кругом неї то відси, то відти, а вона брела все далі в конюшину. Десь узявся Лорд, як із землі виріс. Доразу порозумів, що треба виконати напад на спільного ворога: скочив до корови й загавкав. Краса корова зміркувала, хто з цих трьох найнебезпечніший, фукнула та й справила роги просто на собаку: або вступиь, або смерть твоя! Лорд волів вибрати першу тактику: загнув хвіст під себе й кинувся до Славка за підмогою. Корова ж завзялася на собаку, бігла за ним далі. Яке ж було її здивування, коли побачила нараз п'яти всіх трьох своїх ворогів. Та не переслідувала їх, лиш зачала зараз пожиткувати здобутки своєї побіди: паслася спокійно на конюшині.

Отже, битва ще не була скінчена. Коров'ячі вороги дістали нову поміч. Зараз за дорогою орав кривий мужик. Він уже відперше стримав коні та й приглядався цікаво тій битві. Коли ж тепер переконався, що корова побідила вже зовсім своїх противників, прийшов їм на підмогу. Це був високий мужик, що мав праву ногу скривлену в коліні досередини. Як ішов, то писав нею півколесо, достоту, як шевернога корова. Через те подавався все на правий бік і йшов зовсім поволі. Лице в нього якесь побабчене, а заріст на лиці дуже слабкий. Вуса короткі, наче промикані, а на бороді виднілися купки волосу лиш по бородавках. А їх було досить на виду. Цей мужик зайшов ззаду до корови, зловив її за ріг, здоймив з себе ремінний поясок, прив'язав його корові до рога: прошу, ведіть. На це діло не найшовся охочий. Тож просили його, аби він сам повів. Та мужик не хотів. А чому? Бо там може бути на подвір'ї їмость або кухарка, а йому соромно без ремінця. Як же йти розперезаному? Правда, він мав на собі лиш сорочку й ногавиці, але в ремінці, то так, як у кожусі. Коли ж здійме ремінець, то чується немов голий. Нехай же поженуть корову самі, а ремінець йому відішлють. Він буде ждати коло плуга, а для закриття свого сорому підпережеться тим часом перевеслом із житньої соломи. Там у нього коло плуга на возі солома.

Треба було великої просьби й панотцевої поваги, щоби спонукати мужика, аби повів корову розперезаний. Пристав, але під вимовою, що Славко побіжить наперед та й зарядить, аби на подвір'ї не було й живої душі. Побіг Славко, а за ним Лорд наввипередки. Добре сталося, бо по подвір'ю крутилася чогось Пазя. Славко сказав їй уступитись. А як вона довідалася для чого, то сховалася в сад та й дивилася крізь пліт. Умлівала зо сміху, як побачила мужика розперезаного.

Панотець підгонив корову ззаду, аби борше йшла. Як роги в добрих руках, то хвоста не страшно. Прив'язали корову до жолоба в стайні. А як мужик одягся в ремінець, то аж легше відітхнув, неначе на світ народився. Попросив ще панотець мужика, аби пішов до війта. Нехай прийде зараз отаксувати шкоду. Ще мужик не вийшов зо стайні, як панотець завернув його назад і зачав з ним таку розмову:

— Ти хто?

— То панотець мене не знають? Таж я служив у панотця за пастуха.

— Брешеш! У мене не було кривого пастуха.

— Я ще тоді не був кривий, то вже двадцять літ минуло. Де, де! Мені тоді було всього дванадцять рік. Я служив у панотця п'ять рік.

Панотець витріщив на нього очі. Мусив добре витріщитись, бо позирав на кривого долини догори. Думає-думає, а врешті нагадав.

— Ага! То ти Петро Оском'юк?

— Той самий!

— А ти, злодію! Та ти шпурляв за коровами камінням. — Потім пояснив Славкові: — Не хотілося, псявірі, бігати за коровою, а він каменем! Лінувався встати. Сидить та й книжку читає, а в корову каменем. Ударив тільну корову, та й скинула теля. Такий ворог!

Тепер обернувся знов до Петра та й картав його далі:

— За таке теля були б мені заплатили жиди набезпечне п'ятку. З зажмуреними очима! А ти тото збавив. Він сидить та й книжку читає. Який мені тут читарник узявся! Чекай, чекай! Дам я тобі книжки читати! Але скажи мені, чого ти шпурляв акурат до тільної корови. Га? Чого?

Дарма що мав ремінець на собі, отже таки мусив Петро соромитись. А навіть не міг очей спустити в долину, бо як спустив, то дивився просто на панотця. Стояв такий високий, кривий нездара, крутив головою на всі боки та й щось мимрив під носом. Пробирав боронитися тим, що йому панотець обтягнув з платні за те теля. Але така оборона Петрові нічого не допомогла, а панотцеві додала ще вогню.

— Я тебе не питаюся, чи тобі хто обтягав з платні за теля, лиш я тебе питаюся, чого ти кидав каменем до тільної корови? Ну, та вже шпурив-сь раз, але нащо було далі шпурляти? Коли ж бо він одним разом не контентувався. Доти шпурляв, доти бив, аж доки не зіпсував худобини.

— Бігме, я лиш раз, — божився Петро.

— Брешеш! Від одного удару не скинула б корова теляти. Але я тебе питаюся, чого ти шпурляв камінням акурат до тільної корови? Чого не до ялівки, але таки конечно до тільної корови. Кажи, чого?!

— Та я не тямлю, то вже двадцять літ... — просився Петро.

— Не тямиш? Ти вже забув? А я тобі скажу чого. Навмисне, щоб мені шкоду зробити. Іншої худобини ти не годен був забити. Е! Якби ти був годен, був би-сь мені всю худобу перебив! Але ти собі, певне, так гадав: “Чекай, — каже, — вдарю тільну корову в лівий бік та нехай йому хоч теля скине”.

Петро аж почервонів з сорому. Та й Славкові було ніяково. Щоб перервати ту сварку, нагадав батькові про війта. Панотець уже забув про це зовсім. Та й нащо йому тепер війт? Уже зігнав свою сварку на Петрі та й на передполудне має досить. Але вже зачав, треба кінчити.

Петро сам, без ніякої просьби, пустився йти до війта. Радий, що вирвався зі стайні. Хоч кривий, отже так хутко шкутильгав, що трохи не біг.

Панотець хвалився перед сином, як то ніхто не дбає за господарство, як він усе сам мусить доглянути та яка то тяжка праця. Ніколи не має часу, боїться навіть до міста поїхати, бо без нього тут би все пропало. Славко завважив, що батько дуже тішиться з цієї пригоди.

Заки Петро ще встиг дійти до війта, то Йван уже вернув з поля. Панотець привітав його сваркою. Сам він, панотець, мусив загонити корову, що вже ціле літо робить шкоду в його конюшині. Допевне, Йван у змові з тим злодієм, коли не хотів тої корови займати.

— Котра корова? — запитався Йван.

— Не видиш котра? Ади, оця, прив'язана! Іван стис плечима:

— Таж це наша корова Красулька. Панотець не пізнають своєї худоби?

Панотця наче не було в стайні, хутенько подріботав до хати. За ним ступав широкими кроками його син. У своїй думці мав таке переконання, що якби його батько не був так дуже тішиться з тієї пригоди, то вона була би для нього щасливіше скінчилась.

У такий спосіб висвободився натепер Іван від сварки та й міг своїм давнім звичаєм сам догонювати панотцеві.

Ледве засіли до обіду, дала кухарка знати, що війт чекає на панотця. Він таки зараз зачав перечитися з Пазею, чого війт приходиться тоді до нього, як він обідає. Чи не може найти собі догіднішого часу? Хіба навмисне на те приходиться тепер, аби не дати йому з'їсти обіду. Гадав

панотець, що хоч хвильку буде мати спокою, аби хоч спокійно з'їсти. Та де там! Війт навмисне вичекав тої пори, як дадуть обід на стіл. Допевне, ждав у кухні на ту пору.

— Я цілий день працюю як чорний віл, — хвалився панотець, — всього мушу сам доглянути, та хотів би-м хоч трохи спочити при обіді.

— Іди вже до кухні, чого стоїш? — сказала їмость до кухарки. Вона в той спосіб хотіла зацитькати панотця. Як не буде перед очима Пазі, то не буде на кого сварити. Але хоч Пазя вийшла, то панотець не вгавав. Він же навіть не ляже по обіді через війта. А лягти потребує конче, бо дуже змучений, їмость уже піднімалася обов'язку відрядити війта, нехай би прийшов увечір. Та-бо показалося, що панотець має якесь дуже важне діло до війта. Мусить його зараз полагодити, бо як ні, то буде запізно. Показалося, що то лиш така лиха доля сьогодні в панотця, що йому не доведеться зазнати спочинку.

По обіді пішов панотець до своєї канцелярії і закликав війта досередини. Війт був один з молодших господарів, що ще держалися народного строю в одязі. Бо більша частина цих господарів носилась уже по-міському. Вони купували всіляке дешеве дрантя в місті, зношену одіж, цивільну або військову. В гарячі ж дні при роботі ходили лиш у сорочці й ногавицях. Волосся також стригли по-міському, коротко. Цю зміну звичаїв спричинило те, що Вороничі були положені поблизу міста, й те, що надмір людності шукав зарібку в Пруссах і Америці. Війт же держався давніх звичаїв, бо це було признакою багатства. Носив довге волосся, а одягався в чорний сіряк і в прості чоботи. Він був великий прихильник панотця, бо перебрав іще по своїм батькові уряд старшого брата й паламаря, а попри те був з вибору церковним комітетом.

Панотець казав йому сісти на крісло, а сам сів на отомані та й мовчав. Дрімота обхопила його цілого так, що аж мусив чоло морщити, аби задержати розплющені повіки.

— Панотець щось мене потребували? — запитався війт.

— Я? Нащо?

— Таж панотець кликали мене.

— Коли? Я тебе не кликав.

— А до мене вступив Петро Оском'юк, — дивувався війт, — казав, що панотець кличуть.

— А він чого кривий? — запитався панотець майже спросонку, бо сон уже його переміг.

— От не скажу. Він уже давно вкалічив. Панотець нараз прочунявся.

— Як то не знаєш? А ти ж що за війт? Устав з отомани, зачав ходити дрібно по канцелярії, а на війта сварив. Бо, певне, війт знає, лиш не хоче сказати. Вони всі в змові. Таке злодійське село. Дотепер гадав, що хоч війт порядний. Але видко, що в цілім селі нема кому вірити.

Бігаючи по канцелярії, робив панотець такий вітер, що аж папери тріпалися на бюрку. Одна картка ось-ось та й полетить на землю. Війт обережно зловив її в обі долоні, бо своїми грубими костистими пальцями не міг би такої тоненької речі вдержати: вона би промкнулася крізь пальці та й полетіла б на землю. А війт знав уже з досвіду, що з гладкого помосту легше зняти корець збіжжя, як таку картку. Ти її гладь-гладь пальцями, та й не вхопиш. Хотівши її допевне спіймати, треба зачепити її на самій середині нігтями так, як каня курятко бере в шпони, потім треба ту картку зім'яти, аж тоді можна вже її піднести. Але письменні не люблять, як їм подають зім'яті картки. З такої-то причини взяв війт картку в обидві долоні та й злегенька, обережно, аби не потовклась, поставив її на бюрку на самім верху. Панотець заздрів цю війтову роботу. Зараз межі ними зчинилася така бесіда:

— Ти нащо тото рушаєш?

— Я боявся, панотче, аби воно не впало на землю.

— А що ж воно тобі заважає? Нехай би падало, тобі жура? А ти знаєш, що то за картка?

— А відки ж мені знати? Я неписьменний.

— То я тобі скажу, що то за картка. То метрики. Як хто родиться, або жениться, або вмирає,

то я собі пишу на таких картках, а потім перетягаю до метрики. А як ти мені ту картку переставив з одного місця на друге, то я тепер не знаю, до котрої книжки вписати. За це я можу підпасти у велику кару. Ти знаєш того?

Війт аж пополотнів зо страху. Просив панотця, щоб йому вибачити. Він же не зробив це навмисне.

— Ага! Не навмисне, — підхопив урадуваний панотець. — Якби не навмисне, то чого би ти акурат чіплявся цієї картки? Чому би тобі не переставити оцю грубу книжку? Але ти акурат берешся до тих карток, що мені їх треба до метрик. Певне, гадаєш собі: “Чекай, попе! Я тобі цесе помішаю, то або стратиш кілька день, заки ті картки до ладу доведеш, або підпадеш під велику кару”.

Війт клявся, божився, присягався, що зовсім не свідомий таких злих намірів. Але то нічого не помагало.

— Хтось тебе мусив того навчити, або таки, певне, хтось намовив. Скажи мені, хто тебе намовив до цього?

Війт клявся, що ніхто.

— Не хочеш сказати, хто намовив? А я тобі скажу, чому ти не хочеш сказати. Бо ти, певне, сам ходив до когось звідатись, яким би чином заподіяти мені яке лихо.

Таку розмову провадив панотець із війтом. Війт забув навіть допитуватися, чого його панотець кликав. Лиш позирав крадьки на двері, як би їх справно відчинити. На горі своє та на біду, не вмів відчиняти тих замків у панотцевій канцелярії. Але небезпека додає відваги. Тож війт ухопив клямку в свої жилаві руки. Тягнув її д’собі. Коли ж двері не відчинялись, то він тручав їх від себе. Отже й це не помагало. Тоді війт з усієї сили крутив її направо.

— Ти чого причепився до дверей? Наважився поломити?

— Не можу відчинити, — відповів війт та й не переставав крутити замка. Але тепер крутив уже наліво.

— Душно дуже!

По цім слові скрутив війт іще раз клямку наліво, сіпнув двері д’собі, а вони з великим лоском відчинились.

Як ішов війт додому, то панотець його проводжав. Геть аж на дорогу та й ще добрий кусник ішов дорогою. Супроводжав війта без шапки, простоволосий. Один космик гирі зсунувся йому аж на плече, а частинка лисини показалася на світ, як сніг, біленька. Але він на те не зважав. Ступав за війтом слідом, трохи на п’яти не наступав, а все допитувався, з чиєї намови хотів війт йому картки помішати.

А коли вернувся до канцелярії, був зовсім собою вдоволений та й заліг на отомані, щоби спочити, доки не збудять до підвечірку.